

РАЗДЕЛ 2

ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕГО И ОСОБЕННОГО В ИСТОРИИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

*Бадаев Д.В.
м. Харків, Україна*

ПРО ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 1650-Х РР.

У наш час вже розвіяні багато давніх і новітніх міфів зі сфери «козакознавства». Зокрема І. Анцишкін [1] та В. Ададуров [2] покінчили з байкою про перебування козаків Івана Сірка на французькій службі під Дюнкерком. Сумнівна честь її авторства належить агентові петлюрівського уряду у Франції Левку Борщаку – одному з тих, про кого Володимир Винниченко писав: «Мужикуваті, незграбні, іноді малоосвічені люди, у більшості не знаючі як слід жодної мови, навіть української, – ці люди, забувши про всякий сором, вдягалися у смокінги, не знаючі навіть, як ці смокінги одягають, полізли у дипломатичні салони, у міністерські передпокої представляти нашу трудову, змучену, неписьменну націю. Звісно, вони вважали своїм обов'язком жити якомога розкішніше. Отримували нечуване у Європі колосальне жалювання, жили тільки у першокласних готелях, їздили тільки у авто, їли тільки у найдорожчих ресторанах. Що ж вони робили? За що український народ повинен був платити такі величезні гроші цим людям? Вони нічого не робили. Та й що вони могли робити? Єдине, що вони могли робити і що робили найсумлінніші з них – вміщували у газетах статті про Україну, вихваляли Петлюру та при зустрічах з європейськими дипломатами говорили з ними про українську державу і доводили, що її треба визнати...» [3]. Однак Левко Борщак визначився серед інших ще й фабрикацією історичних міфів про «франко-українські стосунки» XVII-XVIII ст., які пов'язав з іменами Івана Сірка, Пилипа Орлика та інших. Досі в Україні поширюється міф про участь запорозького загону на чолі з Іваном Сірком на у франко-іспанській війні 1648-1659 років. Окрім того, що гадане перебування на іноземній службі саме у часи Визвольної війни не служить до честі народному героєві, його «пригоди» у стилі романів Олександра Дюма ще й виявилися відвертою вигадкою, коли сучасний дослідник французької дипломатії на Сході Європи Вадим Ададуров не знайшов жодної згадки про запорожців та Сірка у тих документах, на які посилався ентузіаст «європейської України» пан Борщак!

Так само І.Б. Бабулін спростував тезу про «козацьку перемогу» реєстрового війська гетьмана І. Виговського під Конотопом [4]. Автор даної статті вже звертався до цієї теми на конференції «Нові дослідження пам'яток козацької доби» у Києві 2008 р. [5]. Приводом для розглядання проблеми Конотопської битви була публікація праць А.Г. Бульвинського «Конотопська битва 1659 р.» [6] та «Українсько-російська війна 1658-1659 рр.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ» [7]. Повнота подання їх автором фактичного матеріалу робила дослідникові честь, але саме вона відкривала можливість до перегляду досі поширюваних малооб'єктивних оцінок названих подій та їх місця у військовій та політичній історії східноєвропейських народів. На такий перегляд заслуговують характер війни, оцінка сил, намірів та дій ворогуючих сторін протягом дворічної воєнної компанії, а у першу чергу – перебіг подій облоги Конотопу, битви 28 червня 1659 р. на р. Сосниці та її стратегічних і політичних наслідків.

Воєнний конфлікт 1658 р. між гетьманським урядом Івана Виговського та царським урядом Росії спалахнув через невизначеність статусу зайнятої у ході війни проти Речі Посполитої козацькими та царськими військами Білорусі, де на відміну від Наддніпрянської України зберігалася система феодального землеволодіння. Відповідно як російська феодальна верхівка, так і спадкоємці Богдана Хмельницького, українські правлячі клани Виговських та Нечаїв, були зацікавлені у політичному та адміністративному контролі над цими територіями як, головним чином, фондом для земельних пожалувань та джерелом феодальної ренти. Безпосереднім наслідком конфлікту став розрив гетьманом Виговським Переяславської угоди та Березневих статей 1654 р., що фактично звільнив гетьманський та російський уряди від взаємних забор'язань та перевів наступну зовнішню політику першого на рівень особистих васальних угод гетьмана з іноземним урядом-протектором.

Перебіг бойових дій 1658-1659 років складався на користь російського війська. Київський гарнізон В.Б. Шереметьєва восени 1658 р. тричі завдав поразки переважаючим силам реєстрового війська, посиленого татарами (30 жовтня – на чолі з самим Іваном Виговським), а 6 січня 1659 р. розгромив коронне військо Речі Посполитої у складі 45 рот під проводом гетьмана Потоцького. У Білорусі козацьке військо наприкінці жовтня зазнало поразки під Могилевом, а 11 березня разом об'єднані сили козаків, литовської шляхти та повсталих селян були остаточно розбиті під Кричевим. Невдачею завершилася спроба Івана Виговського вторгнутися у російську Сіверщину. На Лівобережжі фактично розгорнулася громадянська війна: основні бойові дії проти гетьманців вели запорожці, слобожани (під проводом, на жаль, ще маловідомої особи – Івана Донця) та значна частина лівобережного козацтва, що відверто ставить під сумнів визначення війни 1658-1659 років як «українсько-російської». Тут боротьба розгорталася з перемінним успіхом, але після завершення кампанії у Білорусі саме Україна перетворилася на головний театр бойових дій.

Слід згадати, що 13 листопада 1658 р. з виходом наказу про даточних людей був покладений початок російської регулярної «солдатської» армії. Щоправда, солдатські полки 2 половини XVII ст. ще не можна вважати повністю регулярними: вони створювалися за поселенським принципом на одну кампанію, мали перемінний склад і навіть непостійне число. Солдати не мали сталого озброєння та використовувалися здебільшого як їхні попередники, пососне військо, для допоміжних, здебільшого фортифікаційних робіт [8]. На жаль, Андрій Бульвинський, розглядаючи склад російського війська, яке весною 1659 р. року розгорнуло наступ на Лівобережжя до Конотопської фортеці, не враховує ані цієї обставини, ані участі, яку у складі цього війська мало брати українське козацтво на чолі з гетьманом Безпалім – з огляду на попередню кампанію, не малу. А саме велика кількість «чорного люду», який «воював» заступом та сокирою, у війську О.М. Трубецького (у складі 4 солдатських та 8 драгунських полків та 9 стрілецьких приказів) могла б пояснити «очікувальну» тактику воеводи. Внаслідок штурму 24 квітня, коли осаджені були змушені підірвати захоплені супротивником власні передові укріплення, російське військо здобуло панівні позиції, паралізувало активність конотопського гарнізону і отримало можливість використати свої переваги у робочій силі та артилерійському вогні, зберігаючи власні ударні сили і змушуючи фортецю до капітуляції шляхом планомірної осади. Але недооцінка загрози з боку кримської орди звела такий план дій нанівець.

Яким же чином була здобута перемога татарсько-гетьманського війська 28 червня 1659 р. на р. Сосниці? Залишається остаточно невизначеним питання про втрати реєстрового війська – від 4 тисяч, тобто 25% його складу, до, за свідченням писаря Межецького, 12 тисяч – 75%! Яким же чином ці втрати могли бути завдані?

Перебіг подій бою 28 червня відомий: військо гетьмана Івана Виговського у складі 10 реєстрових полків (16 тисяч козаків), 5 тисяч татар та тритисячного загону польської кавалерії наступом на осадний російський табір змушує кінноту Семена Пожарського до атаки, виманює її на луки за р. Сосницею, де, відірвавшись від своїх основних сил та залишившись без підтримки вогнем, вона зазнає поразки через появу на полі бою 30-тисячної орди хана Мухамат-Гірея. Яким же чином діяло реєстрове військо? Воно могло вести бій трьома чинами – як кіннота, як піхота та змішаним ладом. Розглянемо коротко усі три можливості.

16-тисячне кінне військо виборних козаків, які мали коня не тільки як засіб для пересування, але і для бою, достатньо відповідає тодішньому стану і складу реєстрових полків. Саме воно було здатне здійснити вищезгаданий тактичний маневр і втратити чверть свого складу у шабельному бою на завершальному етапі битви проти супротивника, який поступався хансько-гетьманському війську втричі: за Андрієм Бульвинським загін Пожарського складав 15-20 тисяч вояків. Якщо певну частину козацького, традиційно «рушничного» [9], війська складала стрілецька піхота, то її участь у бою була б доволі обмежена. Зайняти бойову позицію вона змогла bliше після переправи російської кінноти через Сосницю (інакше вона сама перетворилася б на об'єкт атаки) та блокування її Мухамат-Гіреєм – а тоді вести вогонь стрільцям заважали б власні і союзні вершники. В обох випадках найбільший внесок у перемогу робить саме кримська орда, а не козацьке військо.

А якщо б реєстрове військо виступало б пішим ладом? Вести тривалий вогневий бій проти кінноти без польових укріплень піхота XVII – 1 пол. XVIII ст. була ще неспроможна, а про укріплений табір на Сосниці не сповіщає жодне джерело, тим більше, що «козацький» берег річки був луковим, затоплюваним, а російський табір, зрозуміло, був розбитий на високому березі. Якщо уявити, що атаку на нього здійснювала козацька піхота, то, з одного боку, зрозуміла безоглядність кавалерійської контратаки Пожарського, а, з іншого, перетворюються на реальність 12 тисяч загиблих козаків, розтоптаних та потонулих на сосницькій переправі. У цьому випадку Сосниця мусить увійти у військову історію поряд з берестецькою Пляшівкою, де так само загинуло 1651 р. козацьке військо. Що ж до гетьмана Виговського, то він продовжував «здійснювати маневр» разом зі своєю іноземною кіннотою, заманюючи росіян, що переслідували його, під татарський удар.

Аргументом на користь останнього варіанту реконструкції подій може слугувати досвід битви Івана Виговського під Полтавою 30–31 травня 1658 р. Тоді він так само віддав реєстрове військо на жертву, щоб виманити з табору супротивників – запорожців і поставити їх під удар своїх німецьких найманців. Оплачене власним коштом наймане, а тим більше союзне іноземне військо важило для гетьмана більше, ніж виборні козаки, яких виставляли реєстрові полки: найбільшою перевагою козацького війська XVII ст. була зовсім не висока бойова підготовка, а саме дешевина! Проте така тактика мало нагадувала часи Визвольної війни, коли Богдан Хмельницький за допомогою татарської кінноти заманював супротивника під вогонь козацьких гармат та самопалів. І, мабуть, не випадково «переможець» під Конотопом дуже скоро опинився у повній політичній ізоляції, яка здається безпосереднім результатом його «військової геніальності».

Що ж до російського війська, то, втративши свої ударні сили, воно зняло облогу з Конотопа і вирушило до Путивля. Відступ під атаками наступаючого ворога тривав три дні, протягом яких російська піхота втратила до 2 тисяч вояків, а їхні супротивники – 6 тисяч! Паніки російське військо не зазнало і боєздатності не втратило. Оборонні заходи, вжиті царським урядом, виявилися настільки дієвими, що військо Мухамат-Гірея не зважилося перетнути р. Сейм. А з огляду на вирізаний на Сосниці полон його наміри були зовсім іншими!

Таким чином, немає підстав вважати «Конотопську битву» безславною для російського війська і тріумфом гетьманського Війська Запорозького – інакше Малоросійського, тобто українського. Її справжнє місце у історії – серед численних російсько-татарських битв і воєн, а її гіпертрофованої оцінки «національною історіографією» – серед історичних міфів, на які багата військова історія будь-якого народу, проте одні з них мають під собою підставу, а інші – ні. «Конотопська перемога» належить до числа останніх!

Список літератури: 1. Анцишкін І.В. До питання про «французький похід» Івана Сірка. // Козацька спадщина. Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва Інституту історії НАН України – Нікополь-Дніпропетровськ, 2005 – Вип. 2 – С. 121–122. 2. Ададуров Вадим. «Наполеоніда» на сході Європи. – Львів: вид. ЛКУ, 2007 – 560 с. 3. Чепурнов Юрій. Дух свободи – хуторянський дух. // Київський вестник – № 124 (7072) – 15.11.2012 – С. 2. 4. Бабулин І.Б. Князь Семен Пожарський і Конотопська битва. – С-Пб., 2009 – 168 с. 5. Бадаєв Д.В. До питання про «Конотопську битву» 1659 р. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні збірка наукових статей. – Вип. 17 – К., 2008 – С. 215–219. 6. Бульвинський А.Г. Конотопська битва 1659 р. // УДЖ, 1998, №№ 3–4. 7. Бульвинський А.Г. Українсько-російська війна 1658–1659 рр.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ / Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003 – Ст. 174–218. 8. Чернов А.В. Вооруженные силы русского государства в XV–XVII вв. – М.: Воениздат, 1954 – 224 с. 9. Апанович О.М. Збройні сили України 1 половини XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1969 – 224 ст.

*Британ В.Т., Ватченко Л.Г.
г. Днепропетровск, Украина*

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УЧЕНЫХ УКРАИНЫ (НА МАТЕРИАЛАХ ВУЗОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКА)

История высшего образования, науки и техники свидетельствует, что функционирование указанных сфер не может ограничиваться рамками одной страны, а требует международного сотрудничества. Особенно актуальной эта проблема стала в конце XX – начале XXI веков.

С одной стороны, необходимость укрепления международных связей вузов, научно-исследовательских и проектных организаций, предприятий диктовалась глобализацией мирового развития. С другой стороны, распад социалистической системы и ее основного гаранта – СССР, образование самостоятельных государств из бывших союзных республик привели к осложнению ситуации в образовательной, научной, производственной сферах. Проблем добавила недалководидная политика руководителей образовавшихся «молодых» государств, резко разорвавших существовавшие ранее экономические связи своих республик с Россией и между собой. Особенно пострадали от этого высшая школа и научная сфера. Многие вузы и НИИ из-за резкого сокращения бюджетных средств и уменьшившихся в десятки раз финансовых поступлений от хозяйственной деятельности находились в первой половине 90-х годов XX ст. на грани закрытия.

Одним из путей «выживания» было избрано восстановление отечественными вузами и НИИ международных связей и значительное расширение сотрудничества с зарубежными высшими учебными заведениями, научными организациями, предприятиями. Особое вни-